

Paper

Overheidsfinanciën 2017

Arjan Neef

September 2018

Inhoud

- 1. Overheidsfinanciën voldoen aan Europese normen 3**

- 2. Inkomsten flink toegenomen 5**
- 2.1 Hoogconjunctuur stuwt belasting- en premieopbrengsten 6

- 3. Uitgaven licht gestegen 8**
- 3.1 Helft van uitgaven voor sociale uitkeringen 8
- 3.2 Loonkosten in de plus, rentelasten historisch laag 10

- Bijlagen 12

De inkomsten van de overheid stegen in 2017 harder dan de uitgaven. Dit leidde tot een begrotingsoverschot van 9 miljard euro. Vooral de belasting- en premieopbrengsten zorgden voor een flinke toename van de inkomsten. De uitgaven stegen licht, met name door verder toenemende uitgaven aan sociale uitkeringen en een hogere afdracht aan de Europese Unie. Daarentegen waren de rentelasten lager dan in 2016.

1. Overheidsfinanciën voldoen aan Europese normen

De overheid behaalde in 2017 een overschot van 9 miljard euro. Dit is 1,2 procent van het bruto binnenlands product (bbp), het hoogste begrotingssaldo sinds 2000. Ook in dat jaar bedroeg het overschot onder impuls van een bloeiende economie 1,2 procent van het bbp¹⁾. In 2016 waren de uitgaven en inkomsten van de overheid zo goed als volledig in evenwicht, waardoor het begrotingssaldo uitkwam op nagenoeg nul procent. De flinke verbetering van de overheidsfinanciën in 2017 ten opzichte van het voorgaande jaar kwam vooral door sterk stijgende inkomsten. De uitgaven namen weliswaar met 1,5 procent toe, maar onder invloed van de sterke economische groei stegen de inkomsten drie keer zo hard. Hierdoor voldoet Nederland voor het vijfde achtereenvolgende jaar aan de Europese tekortnorm, die stelt dat het tekort niet meer dan 3 procent van het bbp mag bedragen.

Afbakening van de sector overheid

Dit artikel heeft betrekking op de financiën van de gehele overheid. Het CBS bakent voor de macro-economische statistieken van de overheidsfinanciën, zoals het overheidssaldo en de overheidsschuld, de overheid af volgens Europese richtlijnen. Hierbij wordt de overheid verdeeld in drie subsectoren: centrale overheid, lokale overheid en socialezekerheidsfondsen.

De centrale overheid bestaat naast het Rijk uit het wetenschappelijk onderwijs en instellingen zonder winstoogmerk behorend tot de centrale overheid, zoals bijvoorbeeld de Nationale Politie en het CBS.

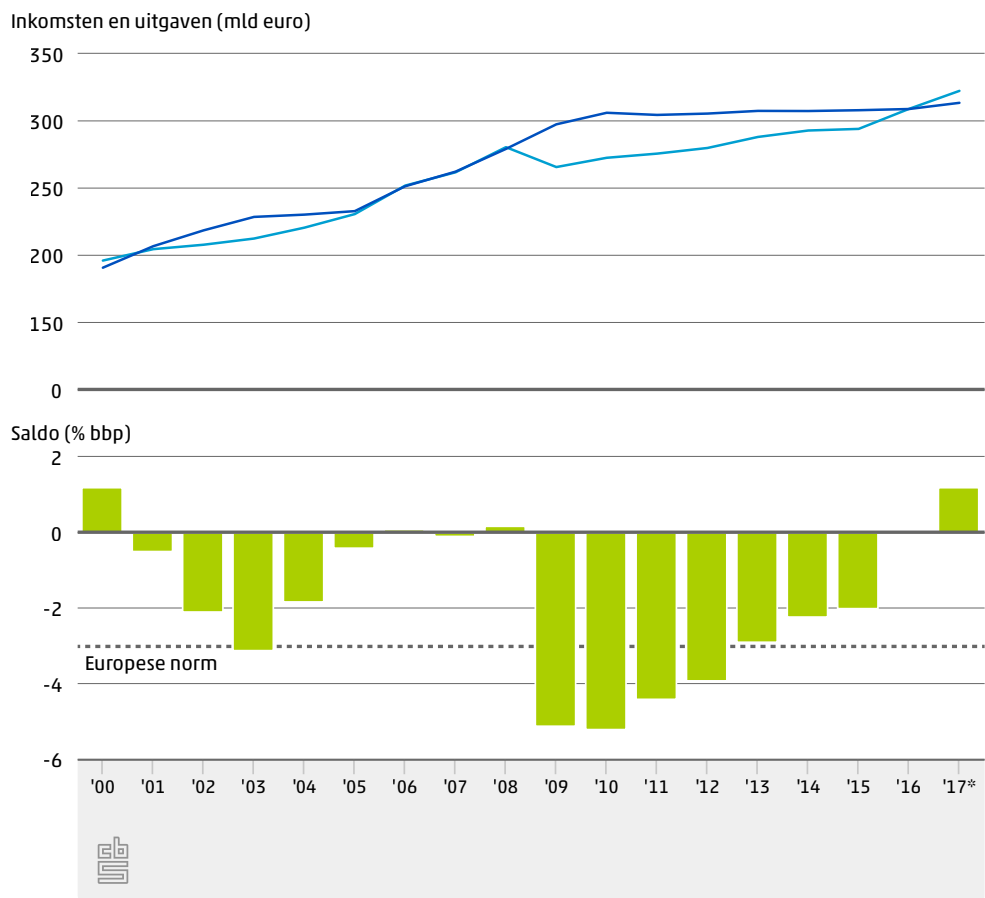
Lokale overheid omvat de provincies, waterschappen, gemeenten, gemeenschappelijke regelingen, bekostigde onderwijsinstellingen (exclusief universiteiten), en instellingen zonder winstoogmerk behorend tot de lokale overheid. Tot deze laatste groep behoren bijvoorbeeld musea en bibliotheken waarover de overheid overheersende zeggenschap heeft.

¹⁾ Dit artikel is gebaseerd op de gereviseerde cijfers van de nationale rekeningen, welke op 22 juni 2018 zijn gepubliceerd. Hierdoor kan het voorkomen dat cijfers over voorgaande jaren afwijken van eerdere publicaties.

Tot de socialezekerheidsfondsen behoren de toezichts- en uitvoeringsorganen van de wettelijke socialeverzekeringsregelingen, zoals het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), de Sociale Verzekeringsbank (SVB) en Zorginstituut Nederland (ZiN).

Zie de publicatie [Wat rekent het CBS tot de sector overheid?](#) voor meer informatie over de afbakening van de sector overheid. Hier staat tevens een lijst met alle instellingen behorende tot de overheid.

1.1 Inkomsten, uitgaven en saldo overheidsfinanciën

Het overschot op de begroting bood de overheid ruimte om de schuld verder af te bouwen. Ook de opbrengsten uit de verkoop van aandelen, voornamelijk ABN AMRO en ASR, en de afwikkeling van derivatencontracten zorgden er in 2017 voor dat de schuld verder kon worden afgelost. Hierdoor daalde de overheidsschuld met 18,7 miljard euro, van ruim

439 miljard euro naar bijna 421 miljard euro. Nooit eerder daalde de schuld zo hard als in 2017. Uitgedrukt als percentage van het bbp daalde de schuld naar 57,1 procent van het bbp, waar dit eind 2016 nog 62 procent bedroeg. Hiermee voldeed Nederland voor het eerst sinds 2010 ook aan de Europese schuldnorm van 60 procent van het bbp. Ondanks de afname van de schuld ligt deze nog wel ver boven het niveau van voor de economische crisis. In 2007 lag de schuld met 43,1 procent van het bbp op een historisch laag niveau.

1.2 Saldo en schuld

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
	mld euro									
Overheidssaldo	1,3	-31,8	-33,5	-28,8	-25,6	-19,3	-14,5	-14,0	0,1	9,0
Overheidsschuld	354,9	355,7	379,7	402,1	433,8	448,0	456,7	447,1	439,3	420,6
	% bbp									
Overheidssaldo	0,2	-5,1	-5,2	-4,4	-3,9	-2,9	-2,2	-2,0	0,0	1,2
Overheidsschuld	54,8	56,9	59,4	61,8	66,4	67,8	68,0	64,8	62,0	57,1

Bron: CBS.

2. Inkomsten flink toegenomen

De overheid had in 2017 ruim 322 miljard euro aan inkomsten, een stijging van 13,4 miljard euro ten opzichte van 2016. Hiermee stegen de inkomsten in vergelijking met de voorgaande jaren harder dan gemiddeld, al was de toename in 2016 nog groter. De stijging in 2017 is bijna volledig toe te schrijven aan de belasting- en premieopbrengsten, welke onder impuls van de economische hoogconjunctuur flink toenamen. Mede hierdoor vormen de belasting- en premieopbrengsten een steeds groter deel van de totale overheidsinkomsten. Waar dit aandeel in de periode 1995–2014 schommelde rond de 84 procent, steeg dit in 2017 naar 89 procent. Deze ontwikkeling wordt ook sterk beïnvloed doordat het belang van de aardgasbaten voor de schatkist steeds kleiner wordt. Sinds 2013 namen de inkomsten voor de overheid uit de winning van aardgas met meer dan 80 procent af.

2.1 Overheidsinkomsten

	2013	2014	2015	2016	2017*
	mld euro				
Belastingen en sociale premies	240,0	250,0	255,5	272,5	286,1
Inkomsten uit productieactiviteiten	23,0	23,4	23,7	24,2	24,5
Overige lopende inkomsten	24,5	19,0	13,9	11,5	11,0
waarvan					
inkomen uit natuurlijke hulpbronnen	14,7	10,2	5,8	3,8	3,7
winstuitkeringen	3,9	3,2	3,0	2,6	2,3
overig	5,9	5,6	5,0	5,2	4,9
Investeringsbijdragen en overige kapitaaloverdrachten	0,4	0,3	0,7	0,6	0,7
Totaal	287,9	292,7	293,9	308,8	322,2

Bron: CBS.

2.1 Hoogconjunctuur stuwt belasting- en premieopbrengsten

De overheid incasseerde in 2017 ruim 286 miljard euro aan inkomsten uit belastingen en sociale premies²⁾. Dit is 5 procent meer dan in het voorgaande jaar. Hierdoor nam ook de collectievelastendruk, de overheidsinkomsten uit belastingen en premies als percentage van het bbp, verder toe. In de afgelopen jaren steeg de collectievelastendruk geleidelijk van 34,8 procent in 2009 naar 38,3 procent in 2017.

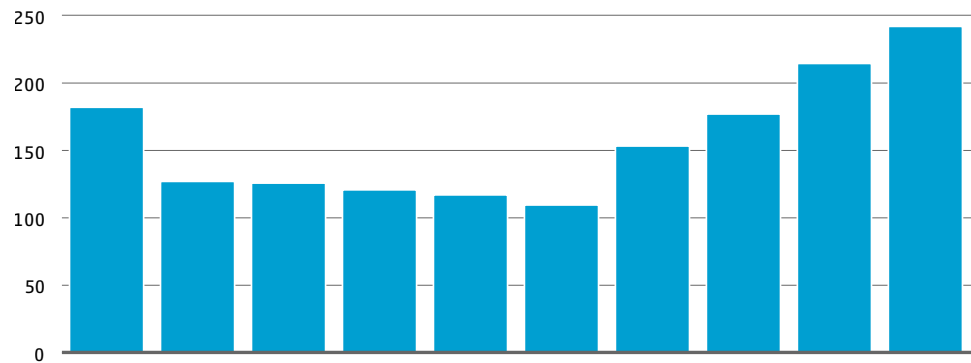
De toename van de inkomsten uit belastingen en premies is voor een groot deel het gevolg van de sterke groei van de economie. Zo namen onder invloed van de toegenomen werkgelegenheid de inkomsten uit loon- en inkomstenbelasting en sociale premies met 8,8 miljard euro toe, de grootste stijging sinds 2006. Ook de belasting op toegevoegde waarde (btw) droeg sterk bij aan de stijgende belastinginkomsten. Door de toegenomen consumptie stegen de btw-inkomsten met ruim 2 miljard euro naar een recordhoogte van bijna 50 miljard euro.

Ook de toegenomen woningverkopen zorgden voor extra belastinginkomsten. De opbrengst uit overdrachtsbelasting steeg in 2017 namelijk met bijna 20 procent tot 2,7 miljard euro. Dit komt vooral doordat in 2017 een recordaantal van bijna 242 duizend woningen werd verkocht, tegenover bijna 215 duizend in het voorafgaande jaar. Daarnaast droegen hogere verkoopprijzen bij aan de sterke stijging van de overdrachtsbelasting. In vergelijking met 2016 lag de gemiddelde verkoopprijs in 2017 ongeveer 8 procent hoger. Ten opzichte van het daljaar 2013 is de opbrengst van de overdrachtsbelasting zelfs 2,5 keer zo hoog, voornamelijk doordat als gevolg van de economische crisis het aantal woningverkopen in dat jaar was gedaald tot een dieptepunt van ruim 110 duizend. Ondanks de opverende huizenmarkt lag de opbrengst van de overdrachtsbelasting in 2017 nog wel ruim onder het niveau van voor de economische crisis. Dit komt echter doordat medio 2011 ter stimulering van de woningmarkt het tarief voor deze belasting werd verlaagd van 6 naar 2 procent.

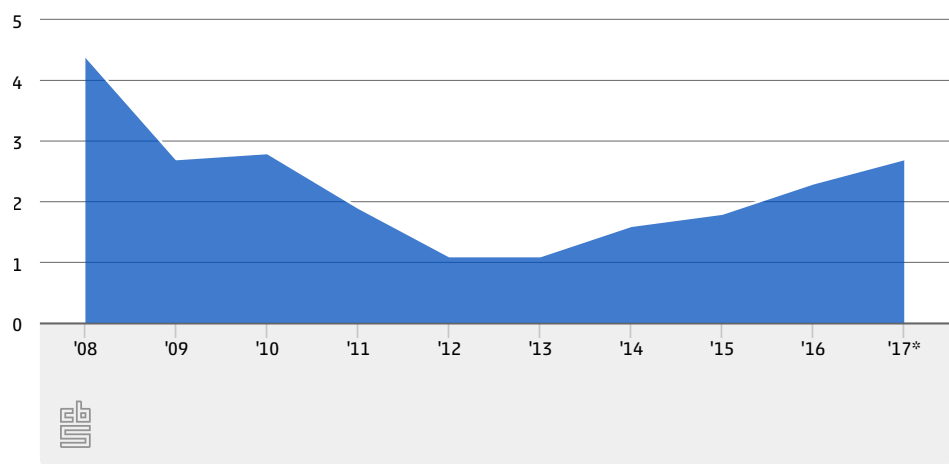
²⁾ Zie bijlage 1 voor een overzicht van de inkomsten uit belastingen en sociale premies.

2.1.1 Woningverkop en overdrachtsbelasting

Woningverkop (x 1 000)

Overdrachtsbelasting (mld euro)

De belasting van personenauto's en motorrijwielen (bpm) kende met een stijging van bijna 30 procent relatief gezien een flinke toename. Waar in 2016 de bpm de schatkist 1,6 miljard euro opleverde, steeg dit in 2017 tot 2 miljard euro. De stijging komt deels doordat in 2017 ruim 8 procent meer nieuwe personenauto's werden verkocht dan in 2016. Ook speelt mee dat gemiddeld genomen de in 2017 verkochte auto's een hogere CO₂-uitstoot hadden. In combinatie met aangepaste tarieven, waarbij auto's met meer CO₂-uitstoot zwaarder zijn belast, leidde dit tot een flinke stijging van de bpm-ontvangsten.

Ten slotte zorgden hogere winsten van bedrijven voor een flinke toename van de ontvangen dividendbelasting. Deze steeg in 2017 met bijna een kwart, van 3 miljard euro in 2016 naar 3,7 miljard euro in 2017. Dit is de hoogste opbrengst sinds 2008.

3. Uitgaven licht gestegen

De uitgaven van de overheid bedroegen in 2017 ruim 313 miljard euro. Dit is een stijging van 1,5 procent ten opzichte van het voorgaande jaar. Hiermee is de stijging groter dan in de voorgaande jaren, waarin de overheidsuitgaven redelijk stabiel waren. In vergelijking met het gemiddelde stijgingsniveau van de jaren voor 2011 is de toename van 2017 echter relatief bescheiden. De toename van 2017 is een saldo van meerdere ontwikkelingen. Het grootste deel van de stijging is toe te rekenen aan sociale uitkeringen, welke in tegenstelling tot de meeste uitgaven al jaren een stijgende trend kennen. Door deze ontwikkeling zijn de sociale uitkeringen inmiddels goed voor de helft van de totale overheidsuitgaven. In het begin van deze eeuw lag dit aandeel nog op 40 procent.

Ook de EU-afdrachten droegen bij aan de toegenomen uitgaven van de overheid. Dit kwam echter voornamelijk doordat de afdrachten aan de EU in 2016 door incidentele teruggaven erg laag waren. Daarentegen daalden de rentelasten verder naar een historisch laag niveau.

3.1 Overheidsuitgaven

	2013	2014	2015	2016	2017*
	mld euro				
Sociale uitkeringen	146,9	148,3	149,2	152,5	155,5
Beloning van werknemers	58,3	58,4	58,7	60,2	61,3
Intermediair verbruik	42,5	44,2	43,5	42,8	43,1
Overige kapitaaluitgaven	29,1	26,3	27,3	28,1	27,2
waarvan					
investerings	24,1	23,2	24,4	24,6	25,3
overig	5,0	3,1	2,9	3,5	1,9
Overige lopende uitgaven	12,8	12,9	13,2	9,1	10,5
waarvan					
afdrachten aan de Europese Unie	4,7	6,1	6,0	2,3	3,4
overig	8,0	6,8	7,2	6,8	7,1
Subsidies	7,4	7,2	7,0	7,9	8,4
Rente	10,3	9,9	9,0	8,2	7,3
Totaal	307,3	307,2	307,8	308,7	313,3

Bron: CBS.

3.1 Helft van uitgaven voor sociale uitkeringen

De overheid keerde in 2017 voor 155,5 miljard euro aan sociale uitkeringen uit³⁾. Dit is 3 miljard euro meer dan in het voorgaande jaar. Het gaat om uitkeringen die bedoeld

³⁾ Zie bijlage 2 voor een overzicht van de uitgaven aan sociale uitkeringen.

zijn om huishoudens financiële zekerheid te bieden tegen inkomensrisico's als ziekte, invaliditeit en arbeidsongeschiktheid. Ook bijdragen aan huishoudens om in bepaalde behoeftes te voorzien, zoals huisvesting en onderwijs, vallen onder de sociale uitkeringen. Sociale uitkeringen kunnen (gedeeltelijk) worden gefinancierd uit premies, waarbij de uitkering veelal wordt uitgekeerd door een van de socialezekerheidsfondsen. De AOW en de WW zijn hier voorbeelden van. Sociale uitkeringen kunnen echter ook betaald worden uit algemene middelen, zoals bijvoorbeeld gebeurt bij de kinderbijslag en de zorgtoeslag.

De sociale uitkeringen via de Zorgverzekeringswet stegen in 2017 tot 41 miljard euro, 1,6 miljard euro meer dan in 2016. Hiermee zijn deze uitgaven verantwoordelijk voor meer dan de helft van de toename van de totale uitgaven aan sociale uitkeringen. Onder de Zorgverzekeringswet vallen medische kosten die vergoed worden vanuit het basispakket van de zorgverzekering.

De uitgaven aan AOW-uitkeringen stegen in 2017 tot ruim 37 miljard euro. Dit is weliswaar 1,3 procent meer dan in 2016, maar de toename is beduidend kleiner dan in voorgaande jaren. De groei bedroeg in 2016 nog ruim 3 procent, terwijl deze in de jaren daarvoor zelfs boven de vier procent lag. De afname van de groei wordt sterk beïnvloed door de verhoging van de AOW-leeftijd. In zowel 2016 als 2017 is de AOW-gerechtigde leeftijd met drie maanden verhoogd, waardoor deze in 2017 op 65 jaar en 9 maanden lag. Mede hierdoor steeg het aantal AOW-gerechtigden in 2017 per saldo met nog geen 25 duizend personen. Ter vergelijking, in de recordjaren 2011 en 2012 lag de jaarlijkse toename van het aantal AOW-gerechtigden boven de 100 duizend personen. Sinds de maximering van de AOW-premie in 1996 wordt een deel van de AOW-uitkeringen gefinancierd vanuit de algemene middelen. In 2017 is dat opgelopen tot 36 procent.

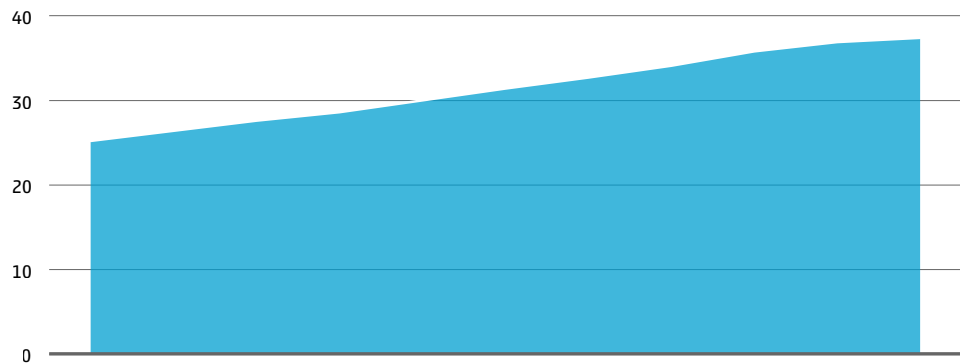
Zie [Hogere AOW-leeftijd remt uitgaven aan AOW-uitkeringen](#) voor meer achtergrondinformatie over uitgaven aan de AOW

Met een stijging van ruim 13 procent namen de uitgaven aan kinderopvangtoeslag in 2017 relatief veel toe. De overheid keerde 2,4 miljard euro uit aan deze tegemoetkoming in de kosten voor kinderopvang. De toename is in lijn met 2016, toen de uitgaven ook flink stegen. In de jaren daarvoor nam de uitgekeerde kinderopvangtoeslag juist af, voornamelijk door diverse versoeringen van de regeling. De toename in 2017 komt deels doordat de toeslag voor kinderopvang net als in 2016 is verhoogd. Daarmee samenhangend nam ook het aantal huishoudens dat kinderopvangtoeslag ontving toe, van 445 duizend in 2016 naar 486 duizend in 2017.

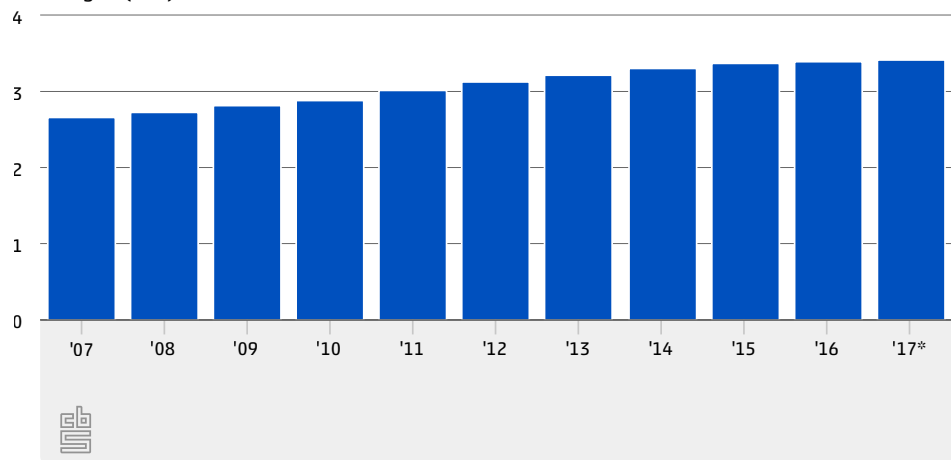
De grootste afname betrof de uitgaven aan de WW. In 2017 keerde de overheid voor 5,3 miljard euro aan werkloosheidsuitkeringen uit, een half miljard euro minder dan in 2016. Deze ontwikkeling is het gevolg van de economische hoogconjunctuur, waardoor de werkloosheid verder daalde. Hierdoor nam het aantal WW-uitkeringen in 2017 af van 412 duizend naar 330 duizend.

3.1.1 AOW: Uitgaven en aantal ontvangers

Uitgaven aan AOW (mld euro)

AOW-ontvangers (mln)

3.2 Loonkosten in de plus, rentelasten historisch laag

Naast de sociale uitkeringen droegen ook de loonkosten bij aan de stijging van de overheidsuitgaven. De uitgaven aan lonen stegen in 2017 met 1,9 procent tot ruim 61 miljard euro. Deze ontwikkeling komt deels door vernieuwde CAO's, zoals voor gemeenteambtenaren. Ook leidde de stijging van de ABP-pensioenpremie tot extra loonkosten voor de overheid.

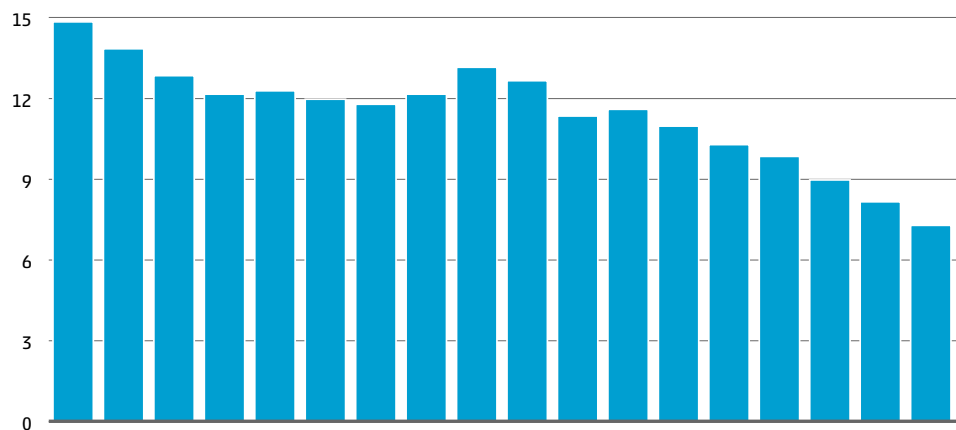
De afdrachten aan de Europese Unie stegen flink, van 2,3 miljard euro in 2016 naar 3,4 miljard euro in 2017. Dit komt echter doordat een korting over oude jaren de uitgaven in 2016 flink verlaagden. Ter vergelijking, in 2014 en 2015 droeg de overheid per jaar ongeveer 6 miljard euro af aan de Europese Unie.

Ten slotte stegen ook de uitgaven aan subsidies. In 2017 keerde de overheid voor 8,4 miljard euro aan subsidies uit, een half miljard euro meer dan in het voorgaande jaar. Dit kwam onder andere door een nieuwe subsidieregeling voor bevordering van de arbeidskansen van mensen met een laag inkomen. Daarnaast verstrekte de overheid meer subsidies voor de opwekking van duurzame energie.

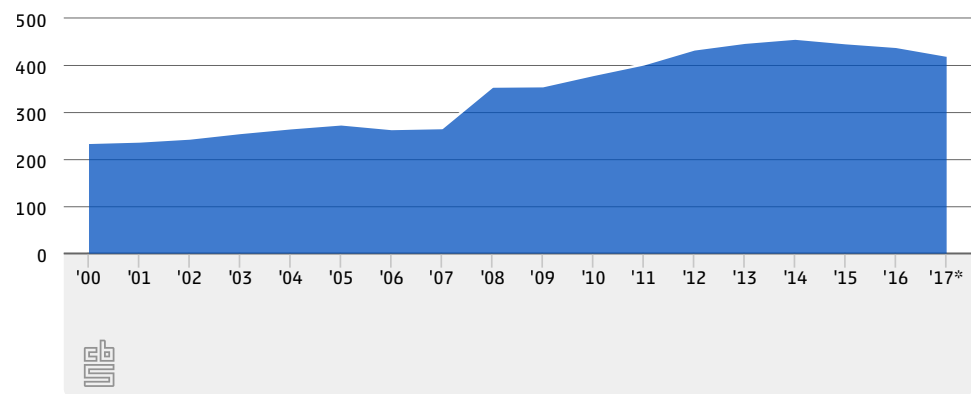
Daarentegen daalden de rentelasten verder naar een historisch lage 7,3 miljard euro⁴⁾. Dit is 0,8 miljard euro lager dan in 2016. Sinds het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw waren de rentelasten niet meer zo laag. In vergelijking met het begin van deze eeuw zijn de rentelasten zelfs gehalveerd, terwijl de schuld sindsdien met bijna 80 procent toenam. De lage rentelasten komen deels doordat de overheid kan lenen tegen lage rentetarieven. Daar komt nog bij dat sinds 2015 de schuld van de overheid geleidelijk afneemt, waardoor de overheid over een lager bedrag rente is verschuldigd.

3.2.1 Rentelasten en schuld

Rentelasten (mld euro)

Schuld (mld euro)

⁴⁾ Dit zijn de rentelasten conform de definitie van nationale rekeningen. Hierbij zijn de werkelijke rentebetalingen gecorrigeerd voor indirect gemeten diensten van financiële intermediairs (toegerekende bankdiensten).

Bijlagen

Bijlage 1 Belastingen en sociale premies

	2013	2014	2015	2016	2017*
	mld euro				
Belastingen	139,1	148,0	155,7	165,0	180,6
waarvan					
loon- en inkomstenbelasting	44,0	45,3	50,9	49,9	60,7
belasting over de toegevoegde waarde (btw)	42,4	43,0	44,7	47,8	49,9
vennootschapsbelasting	12,4	14,5	16,1	21,0	21,4
accijnzen	10,9	11,6	11,2	11,7	11,7
motorrijtuigenbelasting	5,0	5,4	5,5	5,6	5,6
energiebelasting	4,6	4,2	4,2	4,5	4,6
onroerendezaakbelasting	3,4	3,5	3,7	3,8	3,8
dividendbelasting	2,2	3,5	3,1	3,0	3,7
overdrachtsbelasting	1,1	1,6	1,8	2,3	2,7
assurantiebelasting	2,3	2,4	2,4	2,5	2,5
belasting van personenauto's en motorrijwielen (bpm)	1,2	1,1	1,5	1,6	2,0
erf- en schenkbelasting	1,7	1,5	1,6	1,8	1,8
verhuurderheffing	0,0	1,2	1,3	1,5	1,6
rioolrechten	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6
omslagheffing waterschappen	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4
heffingen op waterverontreiniging	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3
overige belastingen n.e.g.	3,9	5,2	3,5	3,9	4,3
Sociale premies	100,9	102,0	99,8	107,5	105,5
waarvan					
zorgverzekeringsfonds	36,6	34,7	34,6	36,3	38,0
algemeen ouderdomsfonds	24,2	23,4	24,4	25,6	23,9
fonds langdurige zorg	-	-	15,2	14,3	14,7
arbeidsongeschiktheidsfonds	7,8	9,7	10,6	12,3	13,2
algemeen werkloosheidsfonds	2,7	3,4	3,3	4,1	4,6
toegerekende sociale premies t.l.v. werkgevers	3,7	3,7	3,7	3,6	3,6
sectorfondsen	4,1	4,2	3,5	2,9	2,3
algemeen fonds bijzondere ziektekosten	18,8	18,8	0,1	3,9	1,7
werkhervattingskas	0,5	1,3	1,5	1,5	1,4
wet kinderopvang	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2
uitvoeringsfonds voor de overheid	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7
algemeen nabestaandenfonds	0,9	1,0	1,1	1,2	0,2
Totaal	240,0	250,0	255,5	272,5	286,1

Bron: CBS.

Bijlage 2 Sociale uitkeringen

	2013	2014	2015	2016	2017*
	mld euro				
Zorgverzekeringswet (ZVW)	35,3	35,4	38,6	39,4	41,0
Algemene Ouderdomswet (AOW)	32,7	34,1	35,8	36,9	37,4
Wet Langdurige Zorg (WLZ)	-	-	17,4	17,9	18,2
Wet Werk en Bijstand (WWB)	5,3	5,9	5,8	6,2	6,1
Werkloosheidswet (WW)	6,5	6,9	6,4	5,7	5,3
Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO)	2,0	1,8	5,3	5,3	5,3
Werk en Inkomen Arbeidsvermogen (WIA)	2,6	3,0	3,5	4,0	4,5
Wet op de Arbeidsongeschiktheid (WAO)	5,7	5,3	4,9	4,5	4,3
Zorgtoeslag	5,1	4,0	3,9	4,2	4,2
Uitkering rechtstreeks door werkgever	3,7	3,7	3,7	3,6	3,6
Huurtoeslag	2,4	2,8	3,1	3,3	3,4
Algemene Kinderbijslagwet (AKW)	3,2	3,2	3,2	3,3	3,3
Jonggehandicapten (Wajong)	2,7	2,9	3,0	3,1	3,2
Jeugdzorg	1,4	1,5	2,7	2,7	2,9
Kinderopvangtoeslag	2,1	1,8	1,7	2,1	2,4
Kindgebonden budget	0,9	0,9	1,8	1,9	1,9
Ziektewet (ZW-vangnet)	1,6	1,5	1,5	1,5	1,6
Wet Arbeid en Zorg (WAZO)	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1
Toeslagenwet	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7
Studiebeurzen	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7
Bijdrage onderwijs in ac. ziekenhuizen	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5
Rechtsbijstand	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Algemene Nabestaandenwet (ANW)	0,7	0,6	0,4	0,4	0,4
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)	25,1	25,4	0,3	0,1	-
Overige uitkeringen n.e.g.	4,2	4,1	2,9	2,8	3,1
Totaal	146,9	148,3	149,2	152,5	155,5

Bron: CBS.

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2017-2018	2017 tot en met 2018
2017/2018	Het gemiddelde over de jaren 2017 tot en met 2018
2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2017 en eindigend in 2018
2015/'16-2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2015/'16 tot en met 2017/'18

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2018.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.